

RÅD & RIKTLINJER

TAK

I VÄSTMANLAND UNDER MODERNISMEN

I Råd och riktlinjer berättas det om de olika byggnadsdelar som är utmärkande för modernismens sammanhållna bebyggelsemiljöer. Genom en skildring av materialanvändande från det hantverksmässiga byggandet under 1930-talet till massproduktionens 1970-tal kan vi förstå hur byggnaderna omkring oss skapats och hur vi ska underhålla dem. Vi vill inspirera till att återanvända befintligt och ursprungligt material.

ETT TAK ÄR ETT VÄDERSKYDD TILL FÖR ATT DET INTE SKA REGNA ELLER SNÖA IN

Ett äldre hus behöver underhåll och det kan finnas fel eller brister som behöver åtgärdas. Ofta får dock varsamheten stå tillbaka för tekniska och funktionella förbättringar. Den bästa lösningen är många gånger att arbeta med små åtgärder utifrån byggnadens egna villkor och inneboende kvaliteter. Detta resulterar dessutom ofta till en lägre slutkostnad än radikala omgestaltningar. Antikvariska och ekonomiska intressen kan följaktligen gå hand i hand.

För vårt byggda kulturarv finns olika typer av juridiskt skydd. Vissa åtgärder kan vara bygglovpliktiga och då ska du kontakta din kommun. För ändringar på byggnadsminnen kan särskilt tillstånd behöva sökas från länsstyrelsen. Din kommun handlägger även byggnader som ligger inom riksintresse för kulturmiljövården. Länsstyrelsen kan i vissa lägen även ha intresse av att delta i frågor som rör dessa byggnader.

TAK

Ett tak är i grund och botten ett väderskydd. Det är till för att det inte ska regna eller snöa in. Men det är också ett uttrycksätt, en arkitektonisk del av en helhet, med olika utformning beroende på tillkomsttid och det rådande stilidealet.

En byggnad är summan av de ingående delarna, en arkitektonisk helhet. Om en del förändras, påverkas hela byggnaden.

Istället för ett enda långt tak bryts monotonin upp med förskjutna och sammanlänkande byggnadskroppar.

En byggnads tak är därför viktigt att beakta utifrån flera synvinklar då det är dags att underhålla eller laga det.

1930-TAL

Under 1930-talet förekom två parallella stilideal för enbostadshus, den nya funktionalismen och den tillbakablickande klassiserande villaarkitekturen. Inom funkisen var rena, räta linjer idealet och byggnaderna utformades som kuber. På kontinenten var det vanligt att taken var helt platta men i Sverige anpassades arkitekturen till klimatet och taken fick en viss lutning. Den flacka vinkeln krävde att taken täcktes med papp eller plåt, det förekom både stål- och kopparplåt. Taken var skivtäckta och stålplåten var alltid målad. Den kunde vara svart eller grön, det senare för att efterlikna koppar. Brantare sadeltak eller brutna tak var tegeltäckta med tvåkupigt lertegel. Flerbostadshus hade som regel sadeltak täckta med lertegel eller skivtäckt plåt.

1940-TAL

Det dominerande takmaterialet på 1940-talet var det tvåkupiga lerteglet. Takformerna kunde variera något men vanligast var ett flackt sadeltak, det förekom även i valmad form. Vissa villor hade istället ett brant takfall, då var ofta vinden inredd och det fanns takfönster. På flerbostadshus var taken som regel flacka. De kunde vara täckta med tegel eller klädda med skivtäckt plåt som målades i svart eller grönt.

Det flacka takfallet är typiskt för 1930-talet.

Lerteglet är ett betydande karaktärsdrag hos 1940-talets bebyggelse.

Under det branta sadeltaket finns en inredd vind.

Lerteglet var ett av de dominerande talmaterialen under 1950-talet.

Förskjutna byggnadskroppar skapar variation i 1950-talets villakvarter.

Under 60-talet slutade taken ofta ovanför fönstren och taken blev allt större i förhållande till fasaden.

Områdets karaktär är starkt präglat av den monokroma färgställningen på taken. Ett byte av takkulör påverkar hela området.

1950-TAL

Även under 1950-talet är det plåt och lertegel som dominerar. Bandplåten tillkommer under slutet av perioden. Lerteglet var som regel tvåkupigt. Som ett arkitektoniskt element finns nu glaserat tegel, ofta i andra kulörer än rött.

Det förekommer en större variation i takformer på enbostadshus; byggnadskroppar förskjuts i förhållande till varandra och byggnader uppförs asymmetriska med brant takfall åt ena hållet och flackt åt det andra. Byggnaderna har inget eller mycket litet takutsprång.

1960-TAL

1960-talets bebyggelse har nästan uteslutande tegeltak. Lerteglet förekom under början av årtiondet men sedan blev betongteglet dominerande.

De är fortfarande vanligast med sadeltak, både med relativt flack lutning på mindre enbostadshus, men det blev allt vanligare med ett brant takfall. Betongteglet förekommer i svart och rött. Mer plana tak, till exempel platta eller flacka pulpettak, täcktes med papp.

1970-TAL

Takmaterial och takutformning på 1970-talet påminner mycket om 1960-talets. Det blir allt vanligare med riktigt branta takfall på enbostadshus. Taket är ofta neddraget och den kraftigt utskjutande takfoten är inbyggd. Utformningen av 1970-talsvillan var i hög grad kopplad till ekonomi och statliga låneregler. På flerbostadshusen är taken generellt platta eller svagt sluttande, det är först mot slutet av 1970-talet som sadeltaket återkommer. De flacka taken täcktes med papp och sadeltak hade vanligtvis betongpannor.

Dessa förekommer i rött, svart och brunt. Under senare delen av perioden börjar det komma stora svarta valmade tak på enbostadshus.

ETT BYTE AV MATERIAL KAN INNEBÄRA EN FÖRVANSKNING AV BYGGNADEN OCH DESS VÄRDE

Råd och riktlinjer

Nuvarande ägarna av ett hus brukar det endast under en kort period av dess livslängd. Fastighetsägaren har ett ansvar att bevara en byggd miljö för framtiden. En förutsättning för bevarandet av en byggnad är ett långsiktigt tänkande vid användning och restaurering. Varje åtgärd måste vara väl förankrad i den aktuella byggnadens utveckling. Byggnaden bör dokumenteras och fotograferas före, efter och under eventuella renoveringsåtgärder för att underlätta för en framtida fastighetsägare som kanske vill återgå till det ursprungliga utseendet.

RENOVERING

Taket är en väsentlig del av byggnadens tidskaraktär. Takmaterialet är valt utifrån byggnadstidens stilideal och tillgång. Ett byte av material innebär en förvanskning av byggnaden och påverkar dess kulturhistoriska värden negativt. Enklaste sättet att upprätthålla byggnadens kulturhistoriska värde är att återanvända eller komplettera originalmaterialet. Om det är uttjänt och måste bytas ersätts det med samma material. Undvik produkter som försöker se ut som något annat, till exempel tegelimiterande plåt. Det är svårt att veta hur det åldras och förhoppningsvis ska nytt takmaterial ligga kvar under årtionden.

På kedjehus från den sena modernismen är den upprepade takformen viktig för hela områdets karaktär. Vid byte av tak bör material och kulör vara samma som originalmaterialet.

Ett rött lertegeltak har bytts mot ett svart betongtegeltak vilket förändrat byggnaden uttryck väsentligt.

TEGEL

Många gånger kan delar av ett tegeltak återanvändas. Det är först när tegelpannorna plockats ned som deras skick går att avgöra. Vanligt är att det gamla teglet som går att använda då samlas på ett takfall och nytt läggas på det andra. Nytt tegel ska ha samma form och utseende som det ursprungliga.

Det är mycket viktigt att skilja på lertegel och betongtegel, de har olika proportioner, åldras olika rent estetiskt och betongtegel är tyngre än lertegel och kräver en kraftigare underbyggnad. Betongtegel har dessutom en kortare livslängd än lertegel vilket innebär takomläggning med kortare intervaller. Gällande betongtegel är det viktigt att även tänka på kulör. Byggnaderna är ofta uppförda som en arkitektonisk helhet med väl valda material och kulörer. Ett byte från till exempel rött till svart tegel kan förändra hela byggnadens uttryck och är ofta av den anledningen olämpligt.

PLÅT

Om ett plåttak underhållsmålas med jämna mellanrum kan det hålla nästan hur länge som helst. Färgen fungerar som en spärr mellan väder och vind och själva plåten och skyddar den. Om underhållet uteblir och fukt kommer i kontakt med plåten uppstår rost. Ytlig rost är ofta inget problem men angreppen kan gå djupare och orsaka hål i plåten. Mindre partier med ytrost kan stålborstas, är större delen av taket rostigt kan hela taket blästras eller högtryckspolas. Då försvinner även flagnande och löst sittande färg. Det rostande partierna rostskyddsbehandlas och taket målas. Linoljefärg har traditionellt används till målning av plåt och fungerar än idag. Kulören bör vara den som ursprungligen fanns på byggnaden. Undvik om möjligt moderna obeprövade färgsystem. Fördelen med traditionella material och metoder är att vi vet hur de fungerar och åldras.

Ibland har det gått så långt att plåten måste bytas. Det kan handla om djupa rostskador eller mekaniska skador från till exempel snöröjning. En riktlinje att ha i åtanke är att plåttak lagda före slutet av 1950-talet generellt har skivtäckning. Senare blev bandtäckning vanligt. Ett skivtäckt tak består, som namnet avslöjar, av skivor på cirka 60x120 mm som sammanfogas. Vid bandtäckning är det samma plåt som går från taknock till takfot. Skillnaden mellan de två täckningsteknikerna är dels rent estetisk, dels finns risk för att ett bandtäckt plåttak spricker på grund av de stora rörelser som blir i plåten vid temperaturskiftningar. Ett nytt skivtäckt tak läggs med dubbelfals och förskjutna hakfalsar.

PAPP

Är ett papptak skadat eller uttjänt byts pappen mot ny, motsvarande papp.

Att ett lertegeltak har ändrat kulör och har mindre påväxt av lavar behöver inte betyda att det är dåligt. Det är alltid viktigt att undersöka takets status innan beslut om omläggning tas. Kanske behöver bara vissa pannor bytas?

När flera fastigheter byter till samma takmaterial behålls det enhetligt uttrycket i kvarteret.

ETERNIT

Eternit rengörs varsamt genom borstning och tvätt, det är viktigt att eterniten inte börjar damma. Högtryckstvätt kan frigöra asbestpartiklar. Om taket är skadat kan det lagas partiellt. Det är viktigt att tänka på att eternitskivorna i sig inte är farliga, det är när det går sönder som asbest frigörs. Därför ska arbetet ske under stor försiktighet. Det bästa är att anlita en fackman. Trasiga eternitskivor ersätts med cementfiberskivor. Dessa innehåller inte asbest men har liknande egenskaper och utseende som eterniten. Kasserade eternitplattor ska behandlas som miljöfarligt riskavfall. Kontakta din kommun för mer information.

ISOLERING

På grund av energisparkrav kan det finnas behov av att taket isoleras. Allra först bör man undersöka om det går att isolera vindsbjälklaget. Det är full funktionsdugligt ur energisynpunkt och påverkar inte byggnadens exteriör. Om själva taket isoleras är det av stor betydelse att taket inte höjs nämnvärt så att byggnadens proportioner förändras.

Ett påkostat flerbostadshus med kopparsarg runt takfoten.

LÄS MER:

Björk, Cecilia & Laila Reppen. *Så byggdes staden. Stadsbyggnad, arkitektur, husbyggnad.* Karlshamn 2006.
Björk, Cecilia, Per Kallstenius & Laila Reppen. *Så byggdes husen. Arkitektur, konstruktion och material i våra flerbostadshus under 120 år.* Stockholm 2002.
Björk, Cecilia, Lars Nordling & Laila Reppen. *Så byggdes villan. Svensk villaarkitektur från 1890–2010.* Stockholm 2009.
Bäck Katarina & Samuel Palmblad. *Bland funkiskåkar och betonghus – det modernistiska Kronoberg.* Växjö 2004.
Reppen Laila & Sonja Vidén. *Att underhålla bostadsdrömmen. Kvaliteter och möjligheter i flerbostadshus från 1961–1975.* Stockholm 2006.
Räas bok om restaurering av modernismen. *Restaureringsboken av modernismen. Varsamt och sparsamt. Vägledning vid ombyggnader av rekordårens bebyggelse.* Falköping 2004.
http://www.stadsmuseum.stockholm.se
http://www.stockholmslansmuseum.se
http://www.hallahus.se/

TEXT
Ia Manbo, Västmanlands läns museum.

FOTO
Anders Forsell, Västmanlands läns museum.

GRAFISK DESIGN
Emelie Söderlund.

OMSLAGSBILD
Ett bevarande av originalmaterial är mycket positivt för upplevelsen av en byggnad.

BAKSIDESBILD
Det neddragna taket har nästan blivit en del av fasaden.

Med projektet *Modernismen i Västmanland* vill Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum lyfta fram länets moderna historia och bebyggelsemiljöer. Tidsperioden är av stor vikt för länets framväxt och har satt avtryck i den fysiska miljön som är både omfattande och komplexa. Inom projektet uppmärksammar vi länets moderna kulturarv så att modernismens kulturhistoriska värden och kvaliteter inte går förlorade. Läs mer på projektets hemsida: www.modernismen.se

MODERNISMEN I VÄSTMANLAND

västmanlands läns MUSEUM
– en del av Landstinget Västmanland

Länsstyrelsen Västmanlands län

